

Практичне заняття №1

Тема: Методика навчання елементів синтаксису. Формування понять про речення

Мета: визначити місце синтаксису як завершального рівня в системі шкільного курсу української мови; усвідомити його значення для комунікативної діяльності учня; проаналізувати зміст шкільного курсу синтаксису в початковій школі та з'ясувати складні питання методики його вивчення.

Методичні настанови: Під час опрацювання теми важливо зрозуміти необхідність вивчення синтаксису у взаємозв'язку з іншими розділами мовознавства. Зробити порівняльний аналіз змісту чинних програм і підручників з рідної мови. Звернути увагу на особливості застосування методів і прийомів під час роботи над синтаксичним матеріалом.

Питання для опрацювання:

1. Напрями у роботі по засвоєнню елементів синтаксису в початкових класах.
2. Розвиток умінь виділяти словосполучення в реченні.
3. Види мовленнєвих вправ із словосполученням, методика їх проведення.
4. Речення як мовленнєва одиниця. Завдання роботи над реченням.
5. Розвиток умінь правильно будувати різноманітні речення залежно від ситуації спілкування, мети висловлювання.
6. Робота над засвоєнням понять «основа речення», «головні члени речення».
7. Вивчення однорідних членів речення.
8. Побудова і вживання в мовленні складних речень із сполучником.
9. Класифікація вправ. Види вправ з реченнями.
10. Схема аналізу синтаксичного розбору речення у початковій школі.

Практична частина

1. Які теми із синтаксису вивчаються у початкових класах? Як це відображено у чинній програмі за класами?
2. Які основні синтаксичні поняття засвоюють учні?
3. Як ви думаєте, чому відомості із синтаксису в кожному класі вивчаються на початку навчального року?
4. Як навчати учнів визначати основу речення? Доберіть вправи, які можна застосувати на різних етапах засвоєння знань під час вивчення теми «Основа речення», проаналізуйте їх.
5. Які пунктуаційні правила засвоюють учні?
6. Обґрунтуйте доцільність розміщення вправ у підручнику «Українська мова» для 4 класу під час вивчення теми «Однорідні члени речення».
7. Складіть конспект уроку на одну із тем вивчення елементів синтаксису в початковій школі, проведіть його на занятті
8. Знайдіть у періодичних виданнях «Початкова школа», «Розкажи онуку» матеріали, що стосуються вивчення елементів синтаксису.

Список використаних джерел

1. Удосконалення змісту і методики навчання української мови в 1 – 4 класах. Науково-теоретичні засади та методичні рекомендації. – К.: „Радянська школа”, 1991.
2. Методика викладання української мови в школі: Посібник для студ. вузів /За ред. І.С.Олійника. – К.: Вища школа, 1989.
3. Методика викладання української мови: Практичні та лабораторні заняття /За ред. І.С.Олійника. – К.: Вища школа, 1991.
4. Богущ А.М. Методика навчання української мови в початковій школі: Навч. посібник для студ. пед. інститутів. – К.: Вища школа, 1993.
5. Заболотний О. Система уроків узагальнення та систематизації знань учнів з розділу "Синтаксис" в 4 класі//Українська мова і література в школі.-2001.-№ 3. - С. 14-18.
6. Шитик Л. Використання програмованих завдань при вивченні синтаксису // Українська мова і література в школі. -2002. -№ 5. - с. 16-19.
7. Типові програми, підручники.

Матеріали до вивчення теми

Початкові уявлення про речення та його будову учні одержують у період навчання грамоти. Вони засвоюють смислові та формальні ознаки речення: служить для висловлення думки; вимовляється з розповідною, питальною чи окличною інтонацією; складається із слів, пов'язаних за смыслом і граматично; у реченні про когось або про щось розповідається, запитується, стверджується або заперечується; на початку речення пишеться велика буква, в кінці — ставиться крапка (знак питання або знак оклику). Усі ознаки речення, як і самий термін, діти мають засвоїти практично, в ході виконання різноманітних тренувальних вправ.

Формуючи поняття про речення як слово або групу слів, що виражають закінчену думку, вчитель насамперед повинен зіставити речення з його частиною (фрагментом), демонструючи таким чином закінченість і незакінченість думки, завершеність і незавершеність інтонаційної будови. Наприклад:

У незалежній Україні всі діти вчаться.

У незалежній Україні всі діти...

Так, зіставляючи речення, учні переконуються, що перше є реченням, бо в ньому знаходимо відповідь на запитання: про кого розповідається (про дітей) і що розповідається (вчаться), воно виражає певну думку і вимовляється з інтонацією завершення, тобто в кінці речення голос понижується. У частині ж цього речення думка висловлена лише частково, в ній тільки повідомляється особа, але не сказано, що вона робить або якою вона є. Додаючи слова вчаться або щасливі, спостерігаємо, як речення набуває завершеності.

Під час опрацювання речення великої ваги набуває робота над його інтонаційним оформленням, граматичною паузою, що на письмі позначається розділовими знаками. Важливо з перших же кроків засвоєння грамоти привчати школярів «читати» розділові знаки, відтворювати тривалість пауз, які позначаються на письмі комою, крапкою та іншими розділовими знаками, відтворювати речення з розповідною, питальною, неокличною та окличною інтонаціями. Для цього є всі умови, бо на сторінках «Букваря» даються тексти з різними розділовими знаками. Завдання вчителя — скористатися з цього.

У 2 класі учні засвоюють, що за метою висловлювання є речення розповідні, питальні і спонукальні. Важливо, щоб діти навчилися їх розпізнавати не тільки за розділовими знаками та інтонацією, а й за способами вираження розповіді, питання, спонукування. Тому велике значення мають вдало дібрані виразні приклади (нааявність у питальному реченні питальних слів хто? де? куди? коли? і т. п., звертань, у спонукальному — звертань, наказової форми дієслів). Саме на фоні питальних і спонукальних речень другокласники засвоюють практично кличну форму іменників, що виступають у ролі звертань, і форми наказового способу дієслів у спонукальних реченнях.

Слуховий і руховий аналізатори особливо активно працюють тоді, коли учні самостійно складають або перебудовують речення, komponують невеличкі зв'язні висловлювання, вводячи у них різні за метою й за інтонацією речення, а до них — звертання. Можна запропонувати такі, наприклад, вправи:

1. Склади розповідне, питальне і спонукальне речення. Для цього використай такі слова: хлопчик, другий клас, навчатися, який, добре. Змінюй їх відповідно до змісту.

2. Подані речення перебудуй так, щоб вони стали спонукальними.

Сергійко відвідає музей. Подруга прийде до мене в гості. Оленка виконує завдання. Бабуся розповідає казку.

3. Передай усно або на письмі розмову між двома друзями. Кожне речення-запитання і речення-відповідь пиши з нового рядка.

Зразок:

- Петрику, чим ти займаєшся у вільний час?
- У вільний час я люблю читати книжки.
- А які книжки ти читаєш?

4. Склади зв'язну розповідь про прогулянку в ліс. Використай у ній неокличні та окличні речення.

Пропонуючи будь-яку з вправ, учитель повинен подати зразок виконання.

Найважливішим і найскладнішим для засвоєння під час опрацювання речення є поняття „основа речення” – його головні члени (підмет і присудок). Процес засвоєння цих понять тривалий і тому потребує пильної уваги. Як і під час засвоєння будь-яких граматичних понять, учням треба абстрагуватись від конкретного, усвідомити узагальнюючий характер понять «підмет» і «присудок» як граматичної основи речення. Тому потрібне поетапне засвоєння цих понять. На першому етапі (1—2 класи) формується уявлення про центр речення. На цьому етапі здійснюється смисловий аналіз речення, який дозволяє визначити, про кого або про що говориться (повідомляється чи запитується) в реченні і що говориться про передане повідомлення. Отже, спочатку застосовуються смислові запитання. В міру ознайомлення з частинами мови (іменником і дієсловом) учні вчаться ставити і граматичні питання — хто? що? що робить? що зробить? Таким чином, ознайомлення з основою речення відбувається практично, без опрацювання елементів теорії.

На другому етапі, який збігається з навчанням у 3 класі, відбувається засвоєння граматичних понять — «основа речення», «члени речення», «головні члени» — «підмет» і «присудок» — у процесі вивчення елементів теорії. Учні повинні засвоїти, що слова, які відповідають на певні питання, є членами речення. Член речення, який вказує, про кого або про що говориться у реченні, і відповідає на питання хто? що?, називається підметом, а член речення, який вказує, що говориться про підмет, і відповідає на питання що робити?, називається присудком. Підмет і присудок є головними членами речення, його основою.

Щоб з самого початку сформувати в учнів правильні уявлення про головні члени речення, уникнути ототожнювання підмета з іменником, а присудка з дієсловом, третьокласників ознайомлюють і з іншими, але доступними для їхнього розуміння, способами вираження головних членів. Найчастіше вживаними і найдоступнішими для учнів є підмети, виражені особовими займенниками, а присудки — іменниками і прикметниками. Під час аналізу речень (наприклад: Я вчуся у третьому класі. Мій друг теж третьокласник. Він, щирий) учні дізнаються, що присудок може відповідати і на питання хто він такий? (третьокласник), який він є? (щирий). Такі речення варто аналізувати лише під керівництвом учителя, а для самостійного аналізу слід пропонувати речення, в яких присудок виражений особовими формами дієслова.

Дуже важливо навчити учнів правильно ставити питання до присудків, виражених різними особовими, часовими, видовими формами дієслова. Зіставлення форм дієслова-присудка і запитань допоможе дітям зрозуміти, як пов'язується підмет з присудком. На уроці вивчення головних членів речення можна використати таку, наприклад, таблицю:

Учні мають засвоїти, що підмет і присудок є рівноправними членами, тому аналіз речення можна починати як від підмета постановкою питання до присудка, так і від присудка постановкою питання до підмета. Встановлення двостороннього зв'язку між головними членами допоможе правильно визначити граматичну основу речення, особливо в тих випадках, коли у реченні є кілька іменників. Так, у реченні типу У бібліотеці діти читають цікаві книжки про рідний край визначається насамперед присудок (читають), а потім з'ясовується, хто або що може виконувати цю дію (читають (хто?) діти). Питання до присудка переконує учнів, що вони правильно визначили основу речення (діти (що роблять?) читають), бо інші іменники (книжки, край) виконувати цю дію не можуть.

У 3 класі учні дізнаються, що в реченні, крім головних, є другорядні члени (без поділу на види), які вказують на найрізноманітніші ознаки предметів, обставини дії, а тому дуже важливі для розкриття думки. Щоб діти переконалися в цьому, потрібно порівнювати непоширені і поширені речення (Прийшла весна.— Вже прийшла до нас довгождана квітуча весна), вказуючи на переваги останніх, бо вони несуть більше інформації, є образними, емоційними.

Щоб в учнів сформувалися стійкі знання, потрібно здобуті теоретичні відомості постійно закріплювати під час виконання різноманітних тренувальних вправ як аналітичних, так і синтетичних.

У 4 класі учні не одержують нових знань про головні і другорядні члени, однак повинні систематично повторювати і закріплювати вивчене у 3 класі, застосовувати набуті знання на практиці.

У початкових класах учні засвоюють лише одну з ознак словосполучення: слова у ньому пов'язуються за смислом і граматично — за допомогою закінчень слів або закінчень і прийменників; зв'язок встановлюється постановкою питання від головного слова до залежного. Інших диференціюючих ознак словосполучення (за способом вираження стрижневого слова, за характером смислових відношень, за видами граматичного зв'язку) не вивчають. І саме тому, що не вивчаються всі ознаки словосполучення, не використовується послідовно й самий термін «словосполучення». Вживається вираз «сполучення слів», під яким можна розуміти як словосполучення, так і сполучення підмета з присудком. Однак у процесі практичної роботи учні поступово вчаться відрізнити сполучення головних членів від інших сполучень слів. З цією метою з перших же кроків навчання учні вчаться визначати основу речення. У 3 класі встановлюють двосторонній зв'язок між підметом і присудком, засвоюючи при цьому, що між іншими членами речення існує зв'язок лише односторонній. Отже, в інших сполученнях слів (словосполученнях) завжди є залежне слово, до якого ставиться питання від головного: хустина (я к а?) червона; читаю (я к?) добре; мокрий (в і д чого?) від дощу.

Відрізнити сполучення підмета з присудком від інших сполучень слів (словосполучень) учням допоможуть формулювання завдань з чіткою вказівкою, у якій послідовності його виконувати:

- 1) назвіть у реченні спочатку сполучення підмета з присудком (його основу), а потім інші сполучення слів;
- 2) встановіть за допомогою питань зв'язки між членами речення, в першу чергу між підметом і присудком;
- 3) з поданого речення виписіть парами зв'язані між собою слова, крім підмета і присудка; в дужках запишіть питання, на яке відповідає залежне слово.

Однорідні члени речення вивчаються у 4 класі, однак це не означає, що з явищем однорідності учні зустрічаються тут уперше. Цьому передують численні спостереження речень з однорідними членами, що називають у 1—3 класах перелічуванням.

На уроках, відведених на формування самого поняття «однорідні члени речення», учні повинні засвоїти, що:

- 1) однорідні члени відповідають на одне і те саме запитання і зв'язані з одним і тим самим словом;
- 2) однорідними можуть бути підмети, присудки і другорядні члени речення;
- 3) при однорідних членах можуть бути залежні слова;
- 4) однорідні члени поєднуються за допомогою інтонації і сполучників і (й), а, але;
- 5) при відсутності сполучників між однорідними членами ставляться коми;
- 6) перед сполучниками а, але завжди ставляться коми.

Відповідно до вимог програми вивчаються однорідні члени лише з неповторюваним сполучником і (книжка і зошит), однак, коли в поле зору учнів потрапить речення з повторюваним, учитель не повинен залишити це поза увагою.